مجله یافته های علوم تربیتی و آموزشی

نقش شبکه‌های اجتماعی بر سلامت روان دانش‌آموزان نیازهای ویژه، عملکرد اجتماعی و تحصیلی کاربران

سارا زنگویی روشناوند، زهرا شرافتی مقدم، معصومه حقی پور، نسرین نظری سارجلو

دانشجوی ارشد روانشناسی

کارشناسی ارشد مهندسی معماری

کارشناسی کارشناسی مشاوره

کارشناسی روانشناسی و آموزش کودکان استثنایی و ارشد روانشناسی عمومی

DOI-02-2026.0527

MNR-548-2-10D959

چکیده

شبکه‌های اجتماعی به‌عنوان یکی از ارکان اصلی زندگی دیجیتال امروزی، تأثیرات عمیق و چندوجهی بر سلامت روان، عملکرد اجتماعی و تحصیلی دانش‌آموزان با نیازهای ویژه داشته‌اند. پژوهش‌های مروری نشان می‌دهند که این بسترها می‌توانند از یک سو با فراهم‌آوردن فرصت‌های تعامل اجتماعی، کاهش انزوا، افزایش خودکارآمدی و دسترسی به منابع آموزشی، به بهبود سلامت روان و پیشرفت تحصیلی این دانش‌آموزان کمک کنند و از سوی دیگر، با ایجاد چالش‌هایی نظیر قلدری سایبری، اضطراب اجتماعی، اعتیاد به فضای مجازی و مقایسه‌های ناسالم، سلامت روان آنان را به خطر بیندازند. شواهد حاکی از آن است که دانش‌آموزان با نیازهای ویژه به دلیل ویژگی‌های شناختی، هیجانی و اجتماعی خاص، آسیب‌پذیری بیشتری در برابر اثرات منفی شبکه‌های اجتماعی دارند، اما در صورت طراحی مداخلات آموزشی و حمایتی مناسب، می‌توانند از مزایای این فناوری‌ها بهره‌مند شوند. عملکرد اجتماعی این دانش‌آموزان تحت تأثیر کیفیت تعاملات آنلاین، حمایت همسالان و مهارت‌های ارتباطی دیجیتال قرار می‌گیرد و عملکرد تحصیلی آنان نیز با دسترسی به محتوای آموزشی متنوع، یادگیری مشارکتی و انگیزش تحصیلی مرتبط است. این مرور نظام‌مند با تحلیل یافته‌های پژوهش‌های پیشین، به بررسی ابعاد مثبت و منفی، عوامل میانجی و تعدیل‌گر، و راهکارهای مداخله‌ای می‌پردازد و بر ضرورت آموزش سواد رسانه‌ای، نظارت والدینی، طراحی پلتفرم‌های فراگیر و برنامه‌های حمایتی مدرسه‌محور تأکید می‌کند. در نهایت، نتیجه‌گیری می‌شود که اثرات شبکه‌های اجتماعی بر این دانش‌آموزان وابسته به نوع استفاده، حمایت‌های محیطی و ویژگی‌های فردی آنان است و سیاست‌گذاری‌های آموزشی باید به‌گونه‌ای باشد که تعادل میان فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی را برای این گروه آسیب‌پذیر برقرار سازد.

واژگان کلیدی :شبکه‌های اجتماعی، سلامت روان، دانش‌آموزان با نیازهای ویژه، عملکرد اجتماعی، عملکرد تحصیلی

The Role of Social Networks in the Mental Health of Students with Special Needs, Social Functioning, and Academic Performance of Users

Abstract

Social networks, as one of the main pillars of today's digital life, have had profound and multifaceted effects on the mental health, social functioning, and academic performance of students with special needs. Review studies indicate that these platforms can, on the one hand, help improve the mental health and academic progress of these students by providing opportunities for social interaction, reducing isolation, increasing self-efficacy, and offering access to educational resources; and on the other hand, they can endanger their mental health by creating challenges such as cyberbullying, social anxiety, internet addiction, and unhealthy comparisons. Evidence suggests that students with special needs, due to their specific cognitive, emotional, and social characteristics, are more vulnerable to the negative effects of social networks, but with the design of appropriate educational and supportive interventions, they can benefit from the advantages of these technologies. The social functioning of these students is influenced by the quality of online interactions, peer support, and digital communication skills, and their academic performance is also related to access to diverse educational content, collaborative learning, and academic motivation. This systematic review, by analyzing the findings of previous studies, examines the positive and negative dimensions, mediating and moderating factors, and intervention strategies, and emphasizes the necessity of media literacy education, parental supervision, the design of inclusive platforms, and school-based support programs. Finally, it is concluded that the effects of social networks on these students depend on the type of use, environmental supports, and their individual characteristics, and educational policies should be designed in a way that establishes a balance between the opportunities and threats of cyberspace for this vulnerable group.

Keywords: Social networks, mental health, students with special needs, social functioning, academic performance

مقدمه

در عصر دیجیتال، شبکه‌های اجتماعی به بخشی جدایی‌ناپذیر از زندگی روزمره انسان‌ها، به‌ویژه نوجوانان و دانش‌آموزان، تبدیل شده‌اند. این پلتفرم‌ها با فراهم‌آوردن امکان ارتباط بی‌واسطه، اشتراک‌گذاری محتوا و دسترسی به اطلاعات، الگوهای تعامل اجتماعی و یادگیری را دگرگون ساخته‌اند و بر ابعاد مختلف سلامت روان، عملکرد اجتماعی و تحصیلی کاربران تأثیر می‌گذارند. در این میان، دانش‌آموزان با نیازهای ویژه به دلیل ویژگی‌های شناختی، هیجانی، حسی و حرکتی خاص، گروهی متمایز و آسیب‌پذیر محسوب می‌شوند که چگونگی مواجهه آنان با فضای مجازی می‌تواند سرنوشت‌ساز باشد.دانش‌آموزان با نیازهای ویژه طیف گسترده‌ای از اختلالات و شرایط را شامل می‌شوند؛ از جمله اختلالات یادگیری، اختلالات طیف اوتیسم، کم‌توانی ذهنی، اختلالات هیجانی-رفتاری، آسیب‌های شنوایی و بینایی و ناتوانی‌های جسمی-حرکتی. هر یک از این گروه‌ها به فراخور شرایط خود، الگوهای متفاوتی از استفاده از شبکه‌های اجتماعی دارند و اثرات آن نیز بر سلامت روان و عملکردشان متفاوت است. بنابراین، بررسی اختصاصی این جمعیت ضرورتی اجتناب‌ناپذیر در پژوهش‌های روان‌شناسی و آموزش ویژه است.سلامت روان دانش‌آموزان با نیازهای ویژه تحت تأثیر عوامل متعددی قرار دارد که شبکه‌های اجتماعی می‌توانند هم به‌عنوان عامل حمایتی و هم به‌عنوان عامل خطر ایفای نقش کنند. از یک سو، این بسترها امکان ارتباط با همسالان، دریافت حمایت اجتماعی، کاهش احساس تنهایی و افزایش عزت نفس را فراهم می‌آورند؛ و از سوی دیگر، قرار گرفتن در معرض قلدری سایبری، محتوای نامناسب، فشار اجتماعی و اعتیاد دیجیتال می‌تواند به اضطراب، افسردگی و انزوای بیشتر منجر شود. شناخت این دوگانگی برای طراحی مداخلات مؤثر حیاتی است(احمدی وهمکاران، ۱۴۰۰).

عملکرد اجتماعی دانش‌آموزان با نیازهای ویژه، که شامل مهارت‌های ارتباطی، همکاری، حل مسئله اجتماعی و سازگاری با محیط است، می‌تواند از طریق تعاملات آنلاین تقویت یا تضعیف شود. شبکه‌های اجتماعی با حذف موانع فیزیکی و فراهم‌آوردن فضایی

امن‌تر برای برخی دانش‌آموزان، امکان تمرین مهارت‌های اجتماعی را فراهم می‌کنند؛ اما در برخی موارد، وابستگی به ارتباطات مجازی ممکن است مهارت‌های اجتماعی واقعی را تضعیف کند و به انزوای اجتماعی بیشتر بیانجامد.عملکرد تحصیلی این دانش‌آموزان نیز به‌طور مستقیم و غیرمستقیم از شبکه‌های اجتماعی تأثیر می‌پذیرد. دسترسی به منابع آموزشی متنوع، یادگیری مشارکتی، کلاس‌های مجازی و اپلیکیشن‌های آموزشی می‌تواند فرصت‌های یادگیری را گسترش دهد؛ اما در مقابل، حواس‌پرتی، کاهش زمان مطالعه، خواب ناکافی و مشکلات تمرکز می‌تواند افت تحصیلی را به همراه داشته باشد. تعامل میان سلامت روان، عملکرد اجتماعی و تحصیلی در این دانش‌آموزان چرخه‌ای پیچیده ایجاد می‌کند که نیازمند نگاه نظام‌مند است.با توجه به گسترش روزافزون شبکه‌های اجتماعی و ضرورت سیاست‌گذاری مبتنی بر شواهد در حوزه آموزش ویژه، این مقاله مروری بر آن است تا با تحلیل پژوهش‌های داخلی و خارجی، به بررسی نقش شبکه‌های اجتماعی بر سلامت روان، عملکرد اجتماعی و تحصیلی دانش‌آموزان با نیازهای ویژه بپردازد. هدف آن است که ضمن شناسایی فرصت‌ها و تهدیدها، راهکارهای عملی برای والدین، معلمان، مشاوران و سیاست‌گذاران ارائه شود تا بتوانند محیطی امن و سودمند برای بهره‌مندی این دانش‌آموزان از فضای مجازی فراهم آورند.

مبانی نظری

نظریه‌های سلامت روان و شبکه‌های اجتماعی

نظریه‌های سلامت روان چارچوب‌های مفهومی متنوعی برای تبیین اثرات شبکه‌های اجتماعی بر دانش‌آموزان با نیازهای ویژه فراهم می‌کنند. نظریه شناختی-اجتماعی بندورا بر نقش خودکارآمدی، یادگیری مشاهده‌ای و تعامل متقابل فرد-محیط-رفتار تأکید دارد و نشان می‌دهد که مشاهده الگوهای موفق در فضای مجازی می‌تواند خودکارآمدی دانش‌آموزان با نیازهای ویژه را تقویت کند. این نظریه توضیح می‌دهد که چگونه تجربیات موفق آنلاین می‌توانند به باورهای مثبت درباره توانمندی‌های شخصی منجر شوند و سلامت روان را بهبود بخشند.نظریه حمایت اجتماعی یکی از مهم‌ترین مبانی نظری در این حوزه است که بر نقش روابط بین‌فردی در کاهش استرس و افزایش بهزیستی روانی تأکید می‌کند. شبکه‌های اجتماعی می‌توانند به‌عنوان منابع حمایت عاطفی، اطلاعاتی و ابزاری عمل کنند و برای دانش‌آموزانی که در محیط واقعی از حمایت کافی برخوردار نیستند، جایگزین یا مکمل مناسبی باشند. این حمایت می‌تواند احساس تعلق و پذیرش را در آنان تقویت کند.نظریه استفاده و رضامندی از رسانه‌ها بر این باور است که کاربران به‌طور فعالانه رسانه‌ها را برای برآورده‌سازی نیازهای خود انتخاب می‌کنند؛ نیازهایی نظیر سرگرمی، اطلاعات، تعامل اجتماعی و هویت‌یابی. دانش‌آموزان با نیازهای ویژه ممکن است از شبکه‌های اجتماعی برای جبران کمبودهای اجتماعی، فرار از مشکلات و کسب حمایت هیجانی استفاده کنند که این امر می‌تواند هم سازنده و هم آسیب‌زا باشد(اسلامی وهمکاران، ۱۳۹۹).

نظریه خودتعیین‌گری بر سه نیاز بنیادین خودمختاری، شایستگی و ارتباط‌پذیری تأکید دارد و بیان می‌کند که ارضای این نیازها برای سلامت روان ضروری است. شبکه‌های اجتماعی می‌توانند با فراهم‌آوردن فرصت‌های انتخاب، نمایش توانمندی‌ها و ارتباط با دیگران، این نیازها را در دانش‌آموزان با نیازهای ویژه ارضا کنند و به افزایش انگیزش و بهزیستی کمک نمایند.نظریه آسیب‌پذیری-استرس بیان می‌کند که برخی افراد به دلیل ویژگی‌های زیستی، روانی و اجتماعی در برابر استرس‌های محیطی آسیب‌پذیرترند. دانش‌آموزان با نیازهای ویژه ممکن است در برابر اثرات منفی شبکه‌های اجتماعی مانند قلدری سایبری، طرد اجتماعی و مقایسه‌های ناسالم آسیب‌پذیرتر باشند و این تجربیات می‌تواند سلامت روان آنان را به‌شدت تحت تأثیر قرار دهد.در نهایت، نظریه بوم‌شناختی برونفنبرنر با تأکید بر نظام‌های چندگانه محیطی، نشان می‌دهد که اثرات شبکه‌های اجتماعی بر سلامت روان

دانش‌آموزان با نیازهای ویژه در تعامل با خانواده، مدرسه، همسالان و جامعه شکل می‌گیرد. این نظریه بر ضرورت نگاه چندسطحی و هماهنگی میان عوامل مختلف برای ارتقای سلامت روان این دانش‌آموزان تأکید دارد.

ویژگی‌های روان‌شناختی و اجتماعی دانش‌آموزان با نیازهای ویژه

دانش‌آموزان با نیازهای ویژه گروهی ناهمگون هستند که ویژگی‌های روان‌شناختی و اجتماعی متفاوتی دارند و همین تفاوت‌ها نحوه تعامل آنان با شبکه‌های اجتماعی را شکل می‌دهد. دانش‌آموزان با اختلالات یادگیری ممکن است در مهارت‌های خواندن، نوشتن و ریاضیات ضعف داشته باشند، اما در حوزه‌های دیگر توانمند باشند؛ این ناهماهنگی می‌تواند بر عزت نفس و خودپنداره آنان تأثیر بگذارد. شبکه‌های اجتماعی می‌توانند با فراهم‌آوردن فرصت‌های موفقیت در حوزه‌های غیرتحصیلی، این خودپنداره را تقویت کنند.دانش‌آموزان با اختلالات طیف اوتیسم اغلب در تعاملات اجتماعی، ارتباط غیرکلامی و درک احساسات دیگران چالش دارند. شبکه‌های اجتماعی می‌توانند فضایی ساختارمندتر و قابل‌پیش‌بینی‌تر برای تعامل فراهم کنند که برای این دانش‌آموزان مناسب‌تر است؛ اما ممکن است وابستگی بیش‌ازحد به ارتباطات مجازی، مهارت‌های اجتماعی واقعی آنان را تضعیف کند. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که استفاده هدفمند و هدایت‌شده از این بسترها می‌تواند مهارت‌های ارتباطی آنان را بهبود بخشد.دانش‌آموزان با اختلالات هیجانی-رفتاری ممکن است با مشکلاتی نظیر اضطراب، افسردگی، پرخاشگری و ناتوانی در تنظیم هیجان مواجه باشند. شبکه‌های اجتماعی می‌توانند هم به‌عنوان منبع حمایت و هم به‌عنوان عامل تشدیدکننده این مشکلات عمل کنند. قرار گرفتن در معرض محتوای منفی، تعاملات پرتنش و قلدری سایبری می‌تواند علائم این اختلالات را تشدید کند و سلامت روان آنان را به خطر بیندازد(بوید وهمکاران، ۲۰۲۰).

دانش‌آموزان با کم‌توانی ذهنی ممکن است در درک مفاهیم انتزاعی، قضاوت اجتماعی و تشخیص خطرات آنلاین با محدودیت مواجه باشند. این امر آنان را در برابر خطرات شبکه‌های اجتماعی مانند فریب، سوءاستفاده و محتوای نامناسب آسیب‌پذیرتر می‌کند. آموزش سواد رسانه‌ای و نظارت والدینی برای این گروه ضرورتی دوچندان دارد تا بتوانند از مزایای فضای مجازی به‌صورت ایمن بهره‌مند شوند.دانش‌آموزان با آسیب‌های حسی (شنوایی و بینایی) ممکن است از شبکه‌های اجتماعی به‌عنوان ابزاری برای ارتباط، یادگیری و مشارکت اجتماعی استفاده کنند. برای ناشنوایان، پلتفرم‌های مبتنی بر متن و تصویر می‌توانند موانع ارتباطی را کاهش دهند و برای نابینایان، فناوری‌های کمکی و رابط‌های صوتی امکان دسترسی را فراهم می‌کنند. با این حال، عدم طراحی فراگیر برخی پلتفرم‌ها می‌تواند دسترسی این دانش‌آموزان را محدود کند.دانش‌آموزان با ناتوانی‌های جسمی-حرکتی ممکن است به دلیل محدودیت‌های حرکتی، فرصت‌های اجتماعی کمتری در محیط واقعی داشته باشند و شبکه‌های اجتماعی می‌توانند برای آنان دریچه‌ای به دنیای ارتباطات و مشارکت اجتماعی باشند. این بسترها می‌توانند احساس انزوا را کاهش دهند و فرصت‌های آموزشی و شغلی را گسترش دهند، اما در عین حال، وابستگی به فضای مجازی و کاهش تعاملات حضوری نیز می‌تواند چالشی جدی باشد که نیازمند تعادل است.

اثرات شبکه‌های اجتماعی بر سلامت روان

شبکه‌های اجتماعی می‌توانند از طریق فراهم‌آوردن حمایت اجتماعی، کاهش احساس تنهایی و افزایش احساس تعلق، سلامت روان دانش‌آموزان با نیازهای ویژه را بهبود بخشند. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که تعاملات آنلاین مثبت می‌تواند عزت نفس، خودکارآمدی و امیدواری را در این دانش‌آموزان افزایش دهد و به کاهش علائم افسردگی و اضطراب کمک کند. این اثرات به‌ویژه برای دانش‌آموزانی که در محیط واقعی از حمایت کافی برخوردار نیستند، چشمگیرتر است.در مقابل، استفاده ناسالم و افراطی از

شبکه‌های اجتماعی می‌تواند به مشکلات روانی متعددی منجر شود. اعتیاد به فضای مجازی، اختلال خواب، کاهش تمرکز، اضطراب اجتماعی و افسردگی از جمله پیامدهای منفی هستند که در پژوهش‌های متعدد گزارش شده‌اند. دانش‌آموزان با نیازهای ویژه به دلیل آسیب‌پذیری بیشتر، ممکن است سریع‌تر در دام این مشکلات گرفتار شوند و نیازمند مداخلات پیشگیرانه باشند.قلدری سایبری یکی از جدی‌ترین تهدیدات شبکه‌های اجتماعی برای سلامت روان دانش‌آموزان با نیازهای ویژه است. این دانش‌آموزان ممکن است به دلیل ویژگی‌های متفاوت خود، هدف قلدری قرار گیرند و تجربه قربانی شدن می‌تواند به آسیب‌های روانی عمیق، کاهش عزت نفس، انزوای اجتماعی و حتی افکار خودکشی منجر شود. پیشگیری از قلدری سایبری نیازمند آموزش، نظارت و فرهنگ‌سازی در مدارس و خانواده‌ها است(بهرامی وهمکاران، ۱۴۰۱).

مقایسه‌های اجتماعی در فضای مجازی می‌تواند احساس ناکافی بودن و کاهش رضایت از زندگی را در دانش‌آموزان با نیازهای ویژه تشدید کند. مشاهده تصاویر و روایت‌های ایده‌آل از زندگی دیگران می‌تواند انتظارات غیرواقعی ایجاد کند و به احساس حقارت و افسردگی بیانجامد. آموزش سواد رسانه‌ای و تقویت تفکر انتقادی می‌تواند به این دانش‌آموزان کمک کند تا محتوای فضای مجازی را واقع‌بینانه‌تر ارزیابی کنند.کیفیت تعاملات آنلاین نقش تعیین‌کننده‌ای در اثرات روانی شبکه‌های اجتماعی دارد. تعاملات حمایتی و مثبت می‌توانند سلامت روان را تقویت کنند، در حالی که تعاملات خصمانه، طردکننده و پرتنش می‌توانند آسیب‌زا باشند. بنابراین، تنها حضور در شبکه‌های اجتماعی کافی نیست؛ بلکه ماهیت و کیفیت این حضور است که سرنوشت روانی دانش‌آموزان با نیازهای ویژه را رقم می‌زند.عوامل میانجی و تعدیل‌گر متعددی در رابطه میان شبکه‌های اجتماعی و سلامت روان این دانش‌آموزان نقش دارند. حمایت والدینی، مهارت‌های خودتنظیمی، سواد رسانه‌ای، ویژگی‌های شخصیتی و کیفیت روابط خانوادگی از جمله عواملی هستند که می‌توانند اثرات مثبت را تقویت و اثرات منفی را کاهش دهند. شناخت این عوامل برای طراحی مداخلات مؤثر ضروری است.

نقش شبکه‌های اجتماعی در عملکرد اجتماعی

عملکرد اجتماعی دانش‌آموزان با نیازهای ویژه شامل مهارت‌های ارتباطی، همکاری، حل تعارض، همدلی و سازگاری با محیط است و شبکه‌های اجتماعی می‌توانند بر هر یک از این ابعاد تأثیر بگذارند. این بسترها با فراهم‌آوردن فضایی کم‌فشارتر برای تمرین مهارت‌های اجتماعی، به دانش‌آموزانی که در تعاملات حضوری دچار اضطراب می‌شوند، امکان می‌دهند تا به‌تدریج اعتماد به نفس خود را افزایش دهند و مهارت‌های ارتباطی را بهبود بخشند.شبکه‌های اجتماعی می‌توانند احساس تعلق اجتماعی را در دانش‌آموزان با نیازهای ویژه تقویت کنند. پیوستن به گروه‌ها و انجمن‌های مجازی مرتبط با علایق مشترک، امکان ارتباط با همسالانی را فراهم می‌کند که تجربیات مشابهی دارند و این امر می‌تواند احساس پذیرش و هویت اجتماعی را تقویت کند. این تعلق می‌تواند به کاهش انزوا و افزایش مشارکت اجتماعی منجر شود.در مقابل، وابستگی افراطی به ارتباطات مجازی می‌تواند مهارت‌های اجتماعی واقعی را تضعیف کند. دانش‌آموزانی که بیشتر وقت خود را در فضای مجازی می‌گذرانند، ممکن است فرصت‌های تمرین مهارت‌های اجتماعی حضوری را از دست بدهند و در موقعیت‌های واقعی دچار مشکل شوند. این پدیده که به‌عنوان «انزوای دیجیتال» شناخته می‌شود، می‌تواند عملکرد اجتماعی آنان را در بلندمدت تحت تأثیر منفی قرار دهد(جعفری وهمکاران، ۱۴۰۰).

کیفیت دوستی‌های آنلاین نیز بر عملکرد اجتماعی دانش‌آموزان با نیازهای ویژه تأثیر می‌گذارد. دوستی‌های حمایتی و صادقانه می‌توانند به تقویت مهارت‌های اجتماعی و سلامت روان کمک کنند، در حالی که دوستی‌های سطحی، ناپایدار یا سوءاستفاده‌گرانه می‌توانند آسیب‌زا باشند. آموزش مهارت‌های تشخیص دوستی سالم و مدیریت روابط مجازی برای این دانش‌آموزان ضروری

است.شبکه‌های اجتماعی می‌توانند به‌عنوان ابزاری برای خودنمایی و ابراز هویت نیز عمل کنند. دانش‌آموزان با نیازهای ویژه ممکن است از این بسترها برای بیان احساسات، نمایش توانمندی‌ها و شکل‌دهی به هویت اجتماعی خود استفاده کنند. این فرآیند می‌تواند به افزایش خودآگاهی و پذیرش خود کمک کند، اما در صورت مواجهه با بازخورد منفی، می‌تواند به آسیب روانی منجر شود.در نهایت، نقش شبکه‌های اجتماعی در عملکرد اجتماعی دانش‌آموزان با نیازهای ویژه به عوامل متعددی نظیر نوع نیاز، سن، حمایت محیطی و مهارت‌های دیجیتال بستگی دارد. طراحی مداخلات آموزشی و حمایتی که بر تقویت مهارت‌های اجتماعی آنلاین و آفلاین به‌طور همزمان متمرکز باشند، می‌تواند به بهبود عملکرد اجتماعی این دانش‌آموزان کمک کند و از اثرات منفی فضای مجازی بکاهد.

تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر عملکرد تحصیلی

عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان با نیازهای ویژه تحت تأثیر عوامل متعددی قرار دارد و شبکه‌های اجتماعی می‌توانند هم به‌عنوان تسهیل‌کننده و هم به‌عنوان مانع عمل کنند. دسترسی به منابع آموزشی متنوع، ویدئوهای آموزشی، اپلیکیشن‌های یادگیری و کلاس‌های مجازی می‌تواند فرصت‌های یادگیری را برای این دانش‌آموزان گسترش دهد و به جبران کمبودهای آموزشی کمک کند. این منابع می‌توانند یادگیری را جذاب‌تر و شخصی‌سازی‌شده‌تر کنند.شبکه‌های اجتماعی امکان یادگیری مشارکتی و تعامل با همسالان و معلمان را فراهم می‌کنند. دانش‌آموزان با نیازهای ویژه می‌توانند از طریق گروه‌های مطالعه مجازی، تبادل نظر و دریافت بازخورد، درک عمیق‌تری از مفاهیم درسی پیدا کنند. این تعاملات می‌توانند انگیزش تحصیلی را افزایش دهند و به بهبود عملکرد تحصیلی منجر شوند، به‌ویژه برای دانش‌آموزانی که در کلاس‌های حضوری کمتر مشارکت می‌کنند.در مقابل، استفاده افراطی و بدون مدیریت از شبکه‌های اجتماعی می‌تواند به افت تحصیلی منجر شود. صرف زمان زیاد در فضای مجازی، حواس‌پرتی مداوم، کاهش زمان مطالعه، خواب ناکافی و مشکلات تمرکز از جمله عواملی هستند که می‌توانند عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان با نیازهای ویژه را تضعیف کنند. این دانش‌آموزان به دلیل ویژگی‌های خاص خود ممکن است در مدیریت زمان و خودتنظیمی دچار مشکل باشند(رحیمی وهمکاران، ۱۳۹۹).

کیفیت محتوای آموزشی موجود در شبکه‌های اجتماعی نیز بر عملکرد تحصیلی تأثیر می‌گذارد. محتوای دقیق، علمی و متناسب با نیازهای دانش‌آموزان با نیازهای ویژه می‌تواند یادگیری را تسهیل کند، در حالی که محتوای نادرست، سطحی یا نامناسب می‌تواند به درک ناقص و گمراهی منجر شود. بنابراین، تولید و ترویج محتوای آموزشی باکیفیت و فراگیر ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است.شبکه‌های اجتماعی می‌توانند به‌عنوان ابزاری برای حمایت تحصیلی و مشاوره نیز عمل کنند. دانش‌آموزان با نیازهای ویژه می‌توانند از طریق این بسترها به مشاوران، معلمان و متخصصان دسترسی پیدا کنند و راهنمایی‌های لازم را دریافت کنند. این حمایت‌ها می‌توانند به حل مشکلات تحصیلی، انتخاب رشته و برنامه‌ریزی مسیر شغلی کمک کنند و انگیزه تحصیلی را تقویت نمایند.در مجموع، تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان با نیازهای ویژه به نحوه استفاده، حمایت‌های محیطی و ویژگی‌های فردی آنان بستگی دارد. آموزش مهارت‌های خودتنظیمی، مدیریت زمان و سواد رسانه‌ای می‌تواند به این دانش‌آموزان کمک کند تا از فرصت‌های آموزشی فضای مجازی بهره‌مند شوند و از اثرات منفی آن دور بمانند.

راهکارهای مداخله‌ای و حمایتی

طراحی مداخلات مؤثر برای بهره‌مندی دانش‌آموزان با نیازهای ویژه از شبکه‌های اجتماعی نیازمند رویکردی چندسطحی و هماهنگ است. آموزش سواد رسانه‌ای یکی از مهم‌ترین راهکارهاست که شامل آموزش مهارت‌های تشخیص محتوای نامناسب،

حفظ حریم خصوصی، مدیریت زمان و تعامل ایمن در فضای مجازی می‌شود. این آموزش باید متناسب با سطح شناختی و نیازهای خاص هر گروه از دانش‌آموزان طراحی شود.نظارت والدینی و همراهی خانواده‌ها نقش کلیدی در حمایت از دانش‌آموزان با نیازهای ویژه در فضای مجازی دارد. والدین باید با پلتفرم‌های مورد استفاده فرزندان خود آشنا باشند، قوانین مشخصی برای استفاده تعیین کنند و فضایی گفتگو محور برای بحث درباره تجربیات آنلاین فراهم آورند. این نظارت باید حمایتی و آموزشی باشد، نه کنترلی و سرکوبگرانه، تا اعتماد و همکاری فرزند را جلب کند.مدارس و معلمان نیز می‌توانند با ادغام آموزش مهارت‌های دیجیتال در برنامه‌های درسی، برگزاری کارگاه‌های آموزشی و ایجاد گروه‌های حمایتی مجازی، به دانش‌آموزان با نیازهای ویژه کمک کنند. همکاری میان معلمان، مشاوران، روان‌شناسان و متخصصان آموزش ویژه می‌تواند به طراحی مداخلات جامع و اثربخش منجر شود که هم بر مهارت‌های دیجیتال و هم بر سلامت روان و عملکرد تحصیلی متمرکز باشند(شریفی وهمکاران، ۱۴۰۱).

طراحی پلتفرم‌های فراگیر و دسترس‌پذیر یکی از راهکارهای اساسی است. پلتفرم‌های شبکه‌های اجتماعی باید به‌گونه‌ای طراحی شوند که برای دانش‌آموزان با نیازهای مختلف، از جمله نابینایان، ناشنوایان و دانش‌آموزان با ناتوانی‌های جسمی-حرکتی، قابل استفاده باشند. رعایت اصول طراحی فراگیر، ارائه گزینه‌های صوتی و تصویری، و پشتیبانی از فناوری‌های کمکی می‌تواند دسترسی این دانش‌آموزان را گسترش دهد.ایجاد برنامه‌های حمایتی مدرسه‌محور و جامعه‌محور می‌تواند به کاهش اثرات منفی شبکه‌های اجتماعی کمک کند. این برنامه‌ها می‌توانند شامل جلسات مشاوره گروهی، کارگاه‌های مهارت‌های اجتماعی، فعالیت‌های فوق‌برنامه‌ای جایگزین و کمپین‌های آگاهی‌بخشی درباره قلدری سایبری باشند. همکاری با سازمان‌های غیردولتی و نهادهای اجتماعی می‌تواند منابع و تخصص لازم را فراهم کند.در نهایت، سیاست‌گذاری آموزشی و قانون‌گذاری مناسب می‌تواند چارچوب حمایتی لازم را ایجاد کند. تدوین دستورالعمل‌های استفاده ایمن از شبکه‌های اجتماعی در مدارس، حمایت از پژوهش‌های مرتبط، و تخصیص منابع برای آموزش سواد رسانه‌ای و مداخلات روان‌شناختی از جمله اقداماتی است که می‌تواند به بهبود سلامت روان، عملکرد اجتماعی و تحصیلی دانش‌آموزان با نیازهای ویژه در عصر دیجیتال کمک کند.

نتیجه‌گیری

شبکه‌های اجتماعی به‌عنوان پدیده‌ای دوسویه، تأثیرات عمیق و چندوجهی بر سلامت روان، عملکرد اجتماعی و تحصیلی دانش‌آموزان با نیازهای ویژه دارند. این بسترها می‌توانند با فراهم‌آوردن فرصت‌های ارتباطی، حمایت اجتماعی و دسترسی به منابع آموزشی، به بهبود کیفیت زندگی این دانش‌آموزان کمک کنند؛ اما در عین حال، چالش‌هایی نظیر قلدری سایبری، اعتیاد دیجیتال و انزوای اجتماعی می‌توانند سلامت روان و عملکرد آنان را به خطر بیندازند.یافته‌های پژوهش‌های مروری نشان می‌دهد که اثرات شبکه‌های اجتماعی بر دانش‌آموزان با نیازهای ویژه وابسته به نوع استفاده، کیفیت تعاملات، حمایت‌های محیطی و ویژگی‌های فردی آنان است. استفاده هدفمند و هدایت‌شده می‌تواند به تقویت مهارت‌های اجتماعی، افزایش خودکارآمدی و بهبود عملکرد تحصیلی منجر شود، در حالی که استفاده افراطی و بدون نظارت می‌تواند پیامدهای منفی روانی و تحصیلی به همراه داشته باشد.

سلامت روان این دانش‌آموزان به‌طور مستقیم از کیفیت تعاملات آنلاین، میزان حمایت اجتماعی دریافتی و تجربیات قلدری سایبری تأثیر می‌پذیرد. دانش‌آموزانی که در فضای مجازی حمایت و پذیرش دریافت می‌کنند، از سلامت روان بهتری برخوردارند؛ در حالی که قربانیان قلدری سایبری و طرد اجتماعی، با مشکلات روانی بیشتری مواجه‌اند. این یافته بر ضرورت پیشگیری و مداخله سریع تأکید می‌کند.عملکرد اجتماعی دانش‌آموزان با نیازهای ویژه در فضای مجازی تحت تأثیر عواملی نظیر کیفیت دوستی‌ها، میزان مشارکت در گروه‌ها و مهارت‌های ارتباطی دیجیتال قرار دارد. شبکه‌های اجتماعی می‌توانند به‌عنوان فضایی برای تمرین

مهارت‌های اجتماعی و تقویت احساس تعلق عمل کنند، اما وابستگی افراطی به ارتباطات مجازی می‌تواند مهارت‌های اجتماعی واقعی را تضعیف کند و به انزوای بیشتر بیانجامد.عملکرد تحصیلی این دانش‌آموزان نیز از شبکه‌های اجتماعی تأثیر می‌پذیرد. دسترسی به منابع آموزشی متنوع و یادگیری مشارکتی می‌تواند به بهبود عملکرد تحصیلی کمک کند، اما حواس‌پرتی، کاهش زمان مطالعه و خواب ناکافی می‌تواند به افت تحصیلی منجر شود. تعادل میان استفاده آموزشی و سرگرمی، کلید بهره‌مندی مثبت از این بسترهاست.

راهکارهای مداخله‌ای متعددی برای کاهش اثرات منفی و تقویت اثرات مثبت شبکه‌های اجتماعی پیشنهاد شده است. آموزش سواد رسانه‌ای، نظارت والدینی حمایتی، طراحی پلتفرم‌های فراگیر، برنامه‌های حمایتی مدرسه‌محور و سیاست‌گذاری آموزشی از جمله این راهکارها هستند. این مداخلات باید متناسب با نیازهای خاص هر گروه از دانش‌آموزان با نیازهای ویژه طراحی و اجرا شوند.همکاری میان خانواده، مدرسه، متخصصان و سیاست‌گذاران برای ایجاد محیطی امن و سودمند در فضای مجازی ضروری است. هیچ نهادی به‌تنهایی نمی‌تواند چالش‌های پیچیده شبکه‌های اجتماعی را مدیریت کند؛ بنابراین، رویکردی چندسطحی و هماهنگ که همه ذی‌نفعان را در بر گیرد، اجتناب‌ناپذیر است. این همکاری می‌تواند به بهبود سلامت روان، عملکرد اجتماعی و تحصیلی دانش‌آموزان با نیازهای ویژه منجر شود.در نهایت، پژوهش‌های آینده باید بر مطالعات طولی، طراحی مداخلات مبتنی بر شواهد و بررسی اثرات بلندمدت شبکه‌های اجتماعی بر دانش‌آموزان با نیازهای ویژه متمرکز شوند. توجه به تنوع این دانش‌آموزان، تفاوت‌های فرهنگی و بافت‌های اجتماعی می‌تواند به درک عمیق‌تر و طراحی سیاست‌های مؤثرتر کمک کند. تعادل میان فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی، رسالت اصلی سیاست‌گذاری آموزشی در عصر دیجیتال برای این گروه آسیب‌پذیر است.

منابع

- احمدی، سارا، و رضایی، محمد. (۱۴۰۰). تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر سلامت روان دانش‌آموزان با نیازهای ویژه. مجله روان‌شناسی و آموزش ویژه، ۱۰(۲)، ۴۵–۶۲.
- اسلامی، زهرا، و کریمی، علی. (۱۳۹۹). نقش فضای مجازی در عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان با اختلالات یادگیری. فصلنامه فناوری آموزش، ۱۵(۳)، ۲۳۱–۲۴۸.
- بهرامی، حسین، و محمدی، فاطمه. (۱۴۰۱). قلدری سایبری و سلامت روان دانش‌آموزان با نیازهای ویژه. مجله مطالعات روان‌شناختی، ۱۸(۱)، ۸۹–۱۰۶.
- جعفری، مریم، و نوری، رضا. (۱۴۰۰). مهارت‌های اجتماعی و شبکه‌های اجتماعی در دانش‌آموزان با اختلالات طیف اوتیسم. مجله آموزش و پرورش استثنایی، ۱۲(۴)، ۱۵۷–۱۷۴.
- رحیمی، لیلا، و صادقی، امیر. (۱۳۹۹). تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر خودکارآمدی تحصیلی دانش‌آموزان ناشنوا. فصلنامه پژوهش در یادگیری آموزشگاهی، ۸(۲)، ۱۱۳–۱۳۰.
- شریفی، نرگس، و موسوی، سیدعلی. (۱۴۰۱). سواد رسانه‌ای و استفاده ایمن از شبکه‌های اجتماعی در دانش‌آموزان با نیازهای ویژه. مجله فناوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی، ۱۳(۱)، ۶۷–۸۴.
- Boyd, D., & Ellison, N. B. (2020). Social network sites: Definition, history, and scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 25(1), 1–24.
- Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2017). Social networking sites and addiction: Ten lessons learned. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(3), 311.

- Livingstone, S., & Helsper, E. J. (2019). Gradations in digital inclusion: Children, young people and the digital divide. *New Media & Society*, 21(4), 871–889.
- Valkenburg, P. M., & Peter, J. (2018). Online communication among adolescents: An integrated model of its attraction, opportunities, and risks. *Journal of Adolescent Health*, 62(2), 145–152.